

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

5. füzet.

A dák háborúk emlékei Dobrudzsában.¹

Rómának Decebalus dák királylyal vívott háborúi után, két emlékesoport keletkezett. Ezeknek egyike a fővárosban a nagy császár és legiőinak győzelmeit hirdette: a forum Traiani s a columna Traiana; a másik a birodalom európai részének délkeleti határain, az alsó Duna mellékein emelkedett, s részben az imperium mesgyéit biztosította, részben pedig az elesettek árnyait kívánta megengesztelni.

Nagy irodalom foglalkozik mindkét csoporttal; a római emlékeké már több száz éves, míg a dobрудzsaiaké újabb keletű, de a melyet szokatlanul heves, éles tollharczok tesznek érdekesebbé, vonzóbbá.

Az aldunai építészeti emlékeket Tocileşcu román tudós fődözte föl, kutatta át, nyomában pedig Dr. Benndorf Ottó a bécsi egyetem világhírű régésze, s tanulmányait „Das Monument von Adamklissi“ czímmel, fényes publicatióban tette közzé. Erre megindult a tudósok vitája, s szokatlan hévvel foly már másfél évtized óta, a nélkül, hogy dűlőre tudták volna juttatni a kérdést. Eme vita egyik nagy érdekű terméke Cichorius Konrád tübingeni egyetemi tanár fűzete, mely új nézőpontokat érvényesít, s oly szellemességgel véd és támad, hogy az elfogulatlan olvasó önkéntelenül is neki, illetőleg Benndorfnak ad igazat, tudós ellenfelével Furtwaenglerrel szemben.

A dobudzsai emlékesoportnak legterjedelmesebb részei a határsánczolatok, melyek a Duna nagy éjszaki hajlásától — a durostorumi (Silstria) legio castrumtól éjszakketre — egész a Fekete tengerig húzódnak, melyekre legelőször Moltke tábornagy, még mint vezérkari százados hívta föl a szakemberek

¹ C. Cichorius: Die römischen Denkmäler in der Dobrudzsa. — Berlin. Weidmann.

figyelmét, melyeket gondosan átkutattak C. Schuchardt és Tocilescu. Nyomozásaik szerint három, más-más időből származó sánczolat különböztethető meg. Legkisebb a legelső; homlokzata délre fordul; barbárok hányták föl, Róma hódításait megelőzőleg a Dobrudzsa védelmére; a második 315--17 közt keletkezett Constantinus idejében, a császár góth győzelmei után; legnagyobb a harmadik, szintén római eredetű, nyomait biztosan követhetjük még most is; sánczai magasak, előttük mély árok, közönkint pedig a *limes Germanicus*ra emlékeztető *castellumok*. Rendeltetésük az aldunai határ biztosítása volt, s kétségtelenül akkor keletkezett az egész védővonal, mikor Dobrudzsában még nem állomásoztak legiók.

Az építészeti emlékek a vallumoktól körülbelül 25 km.-re délre Adamklissi falu mellett emelkedtek. E kis község helyén terült valamikor a *municipium Tropaeum* (C. I. L. III. 12461—7484), vagy *civitas Trophaeensis* (u. o. 13734), melynek lakosai *Traianenses Trophaeenses* névvel jelzik illetőségüket 115/116-ban (u. o. 12470 és 14433). Tehát Marcus Ulpius Traianus alapította a várost, melynek gondosan, szilárdan épült körfalai, tornyai kapui, templomai, oszlopos csarnokai, házai jó időkről és jó módról tanuskodnak.

E romoktól néhány száz méternyire találjuk a többi emlék maradványát: a hatalmas méretű tropaeumot, a nagy oltár alapjait, s az eddig teljesen figyelmen kívül hagyott kerek építmény substructióját.

A tropaeum szilárd, magas, köralakú építmény, melynek oromzatát s oldalait reliefek díszítik. Ezek részben barbár foglyokat ábrázolnak, részben a barbárok s rómaiak közt lezajlott csatajeleneteket. Tetején állott a nagyméretű, sajátképi tropaeum, ennek alján pedig a következő fölírat: Marti Ultori | Imp(erator) Caesar Divi | Nervae f(ilius) Nerva | Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) | Dac(icus) pont(ifex) max(imus) | trib(unicia) potest(ate) XIII, imp(erator) VI, co(n)s(ul) V, p(ater) p(atriciae).

Az imperatornak e nagyméretű fölírata a dák háborúk befejezte után 108 december 10-ike és 109 december 10-ike közt kelt és kétségtelenné teszi, hogy a tropaeum a dákokon vett győzelmek — Mars Ultornak szentelt emléke. A fölírat

alapján Traianusnak tulajdoníthatnók a tropaeumot, de fönmaradt reliefjei ellentmondanak e föltevésnek; a képcsoportokon ábrázolt barbárok nem azonosíthatók a columnáéival, a katonaság egyenruhája egészen más, mint a 101—102. és 105—106-iki hadseregé; műértékük meg se közelíti Traianus oszlopának domborképeit. Ez ellentétségek elsimítása, kiegyeztetése sok fejtörést okozott a szakembereknek. Cichorius, a C. I. L. III. 13734-ik sz. fölírata alapján, úgy véli, hogy Traianus reliefjeit elpusztították az emléket és várost földült góthok; a fönmaradt domborképek tehát Constantinus idejéből származnak; ő építette újra „*a fundamentis*“ a municipium Tropaeumot, s pótol-tatta a régi reliefeket saját hadjáratából vett episodok képeivel. Furtwaengler elveti e föltevést: Augustus korába helyezi az emlék építését, s M. Licinius Crassus Kr. e. 28-ik évi dobrudzsai hadjáratával hozza kapcsolatba. Véleménye szerint Traianus táblájának semmi köze sincs az emlékhöz; a fölíratot vagy hízegők tétették az emlékre, vagy a császár hiúsága. Furtwaengler hypothesisé szinte általános ellentmondást keltett; a kiváló tudós erre a müncheni Akadémia közleményeiben (1897, 247. kv. I. Adamklissi) védekezett, majd fölkereste a romokat, hogy a helyszínen szerezzen új érveket. Sikertelenül járt; kénytelen volt meggyőződni róla, hogy Traianus táblája csakugyan elválaszthatatlan alkotó része az emlékhöz, s meglehetősen gyöngö fogással igyekezett megdönteni bizonyító erejét, — állítván, hogy Crassus üresen feledte a hatalmas kőlapot, s így maradt az Dacia meghódításáig, mikor az imperator rávésette a fönnebb idézett ajánlást. Állításának igazolására, a tábla fölírata alatt, későbbi kezektől származó töredékek közül az első sor három betűjét ITV — (rest)itu(it)... „helyreállította“ szóra egészítette ki. (Münch. Akad. Abhandlungen I-ső oszt. XII. III. rész, 455 kv. I.)

Furtwaengler szerint Crassus legionariusai 28-ban hat hónap alatt építették a tropaeumot. Állításának tarthatatlanságát nem épen nagy föladat kimutatni, ha áttekintjük a hadjáratra vonatkozó adatokat, főként Dio 51-ik könyvének 23—27-ik fejezetét. Crassus Kr. e. 30-ban volt consul, diadalmenetét pedig 27 július 4-én tartván meg, háborúit a közbeeső években küz-

dötte végig, vagyis 29-ben és 28-ban (Király Pál: Dacia I. k. 51. kv. 1.), két szakaszban, mert Dio (25, 2) szerint kétségtelen, hogy Crassus a 29-ik és 28-ik év közé esett zord időszakot téli szálláson töltötte. Voltaképen két hadjárattal van tehát dolgunk, melyek közül az első a Balkán nyugati oldalán, a Dobrudzsától ugyancsak távol zajlott le; a tropaeum tehát ezzel nem hozható kapcsolatba. E miatt szorítkozik Furtwaengler csak a 28-ik évre, melyet a 29-ben visszavert bastarnoknak egész a dentheletekig terjedt berohanása idézett elő. Ez a betörés nem is történhetett előbb, mert a barbároknak át kellett kelniök a Dunán, át a Balkán szorosain, — ezt pedig csak 28 tavaszán ismételhették meg, mikor újólag ellenük vonult Crassus, s oly esapást mért reájuk, hogy a legnagyobb sietséggel, majdnem futva kellett visszafordulniök. Ezután ama thrák törzsekre rontott a legatus, melyek útját akarták vágni 29-iki visszavonulása alkalmával; nagynehezen tudott boldogulni; s nyár lehetett már, mikor valamelyik, a rómaiakkal szövetséges géta fejedelem segítségére átkel a Balkánon, és véres harcokat vív annak törzsrokonai ellen éjszakeleti Bulgáriában, vagy Furtwaengler szerint a Dobrudzsában, bárha a Sofiától Dobrudzsáig tartó út legalább harmincz nappal késleltette volna a harcok kezdetét; így még kevesebb ideje lehetett a seregnek építkezésekre. Eme harcokkal eltelhetett az egész nyár, különösen ha megvívott Crassus mindama népekkel, melyeket Furtwaengler felsorol. Ez esetben csak ősszel foghatott építéshez, így meg télig nincs hat hónap, ennyit pedig föltétlenül szükségesnek tart Furtwaengler, még akkor is, ha az egész sereget foglalkoztatta is a vezér. De seregének igen csekély részét nélkülözhetette a legatus, mert háta mögött ismét föllázadtak Moesia (Dio 26, 6 és 27, 1) elégületlen törzsei, s leverésükkel eltelt 28 ősze egészen. Crassus tehát teljesen kifogyott az építkezésre szükséges időből.

És vajjon föltételezhetjük-e, hogy Crassus ellenséges területen épít diadalemléket, s elképzeltjük-e, hogy tiszteletben tartják azt a megszágyenített, lealázott népek, mikor messze földön se látnak római pilumot, mikor a győzelmes hadvezér pillanatig se gondolva végleges foglalásra, visszavonúlt a nagy félsziget belsejébe.

Figyelembe kell vennünk azt a körülményt is, hogy Kr. e. 28-ban még nem ajánlottak Mars Ultornak diadalemlékeket. A megtorló hadisten tiszteletére Augustus Kr. e. 20-ban építette a Capitoliumon a legelső kicsi szentélyt a Crassus triumvirtól elvesztett, de visszaszerzett sasok elhelyezésére, és csak Kr. e. 2-ben rendelte el az általános tiszteletet, mikor aztán Jupiter helyét foglalja el. Crassus tehát nem ajánlhatta a tropaeumot Mars Ultornak, Traianusról pedig nem tételezhetünk föl akkora anachronismust, hogy olyan istenségnek ajánlja a tropaeumot — melyet akkor (t. i. 28-ban) Ultor attributummal még nem tiszteltek.

De hibás a három betű „*restituít*“ szóra való kiegészítése is. Ez esetben a szó végső „T“-jének a következő sor legelejére kellett volna kerülnie, ilyen, a latin szavak elválasztásának szabályával homlokegyenest ellenkező baklövést, nem tételezhetünk föl az imperator rendeletére készült fölíraton, melynek szövegét talán maga állapította meg, vagy legalább átnézte.

Nem fogadhatjuk el Furtwaengler ama föltevését sem, hogy Crassus nem vésette be, bármi oknál fogva, a már elhelyezett táblába a nevét, mert nem tételezhetünk föl e dölyfös emberről, ki talán önhatalmúlag használta az imperator címet, — ennyi szerénységet, az pedig még épen hihetetlen, hogy Augustus tiltotta volna el a *dedicatio* bevésését, hiszen engedélyezte a diadalmenetet. Traianusról se képzelhetünk el oly kicsinyes hiúságot, hogy saját *dedicatio*jával látván el az emléket, idegen tollakkal ékeskedjék.

Azt tehát kétségtelennek tekinthetjük, hogy a tropaeumot Traianus emeltette, talán Apollodoros tervei szerint. Hypothesise bizonyítására a következőket írja szerzőnk.

A kormeghatározáshoz a kulesot, a tropaeum közelében emelkedő nagy oltár adja meg. A hatalmas, négyszögű, 12—12 m.-nyi hosszoldalakkal büszkélkedő tömör építmény, hat lépcső magas alapról emelkedett föl, kétségtelenül arányos, talán öt méter magasságig. Oldalai tele voltak fölíratokkal, melyek közül négy nagy lap, illetőleg tönk épen maradt, míg a többiekből csak töredékek kerültek elő. A négy tábla részint a keleti oldalról, az emlék homlokzatáról származik, részint pedig éjszak-

ról, s így föltételezhető, hogy inscriptiók borították a déli, mint nyugati oldalakat is.

A fölíratokat (C. J. L. III. 14214.) Mommsen magyarázta.

A homlokzatnak óriás betűkkel vésett inscriptiója a dedicaló császár nevét és ezímeit tartalmazta. Ezekből, csak a tribunicia potestast jelző néhány, 27 cm. magasságú betű (tri) B · POT · maradt fönn; a császár neve tehát még nagyobbakkal pompázott, s az egész, valószínűleg három sor volt. Az alább következő 22 és 20 cm.-nyi betűkkel vésett, az emlék rendeltetésére vonatkozott, s Mommsen szerint következőleg hangzott: [in . . .] memoriam fortis [simorum virorum, qui . . .] pro re p[ublica] morte occu[buerunt]; a következő 6—7 cm. magas, az egész homlokzaton végig nyúlt sor valamely magas rangú katona tisztról emlékezett meg; alább pedig 5—5.5 cm.-nyi betűkkel, hasábosan vésték be a tömérdék elesett nevét. Neveiket csapatjaik szerint csoportosították, s miként Mommsen származásuk adataiból bebizonyította, praetorianusok voltak mindnyájan. Aztán legionariusok következnek; tartományi polgárok miutánnyian; az éjszaki oldalra a segédesapatok halottjainak a névsora került cohorsaik rendjében, de ezek közül csak a COH · II BAT(avorum) olvasható biztosan.

Az oltár rendeltetése tehát világos. Az elesettek emlékeztének szánták, úgy, miként tette Traianus első hadjáratának (101—102) első évében, mikor a tapaei (Karánsebes?) véres ütközetben hősi halált haltak árnyainak emelt oltárt, s elrendelte, hogy áldozatot mutassanak be azon esztendőről esztendőre.

Az szintén kétségtelen, hogy a római császárság idejében nagy, tömérdék veszteséggel járt háborúnak kellett lezajlania Dobrudzsában, a dákok, vagy a dél-oroszországi barbárok ellen. A harcokban részt vett a gárda is, melyet csak igazi veszedelem idején szoktak mozgósítani. Nem valószínű tehát, hogy kóbor népekkel kellett szembeszállaniok a rómaiaknak; ezek ellen aligha viszik tűzbe seregeik színét-javát. A háború ilyformán csak az aránylag rendezett viszonyok közt élő dákok ellen irányulhatott.

Ha beválik e föltevés, úgy a küzdelmeknek, miként Mommsen meggyőzőleg kimutatta, Vespasianus s utódjai idejében kel-

lett történniök; erre útal az elesettek sorában többszörösen előforduló Flavius név; később meg nem is történhetett, mert Marcus Ulpius Traianus 105—106-ban, második hadjáratában leigázta egész Daciát. Megerősíti e hypothesis az emlék rendeltetését jelző fölírat alá vésett sor is, melyből csak a következő töredék maradt fönn: [e] OL POMP · DOMICIL · NEAPOL · ITALIAE PRA . . . E szerint az ismeretlen nevű tiszt Pompei-ből származott, odavaló illetőségű volt. Pompei azonban 79-ben Kr. u. elpusztulván, polgárait — ideiglenesen — más coloniákba osztották be; így jutott az elesett praefectus Neapclisba, de csak domiciliumot s nem domust említ, mert a római kormány, úgy látszik, nem mondott le még a tervről, hogy felépítteti a Vesuv-nak áldozatul esett coloniát. De a folyton pénzzavarokkal küzdő Domitianus nem tudta végrehajtani a tervet; Nerva uralkodása meg igen rövid volt hozzá, Traianus idejében pedig a menekültek lassankint elhelyezkedtek domiciliumaikban s teljesen fölöslegessé vált Pompei reconstitúciója. Ezután domiciliumuk lett a domusuk, mert e nélkül nem képzelhető el teljes jogú római polgár. Ha helyes a magyarázat, úgy a háború Herculánium és Pompei 79-iki pusztulása után történt. Tehát csak Domitianusnak 85—87. közt vívott harcaira gondolhatunk.

A fönmaradt 70 név mindössze elenyésző töredéke az oltár oldalait borított tömérdek névnek. Ezeket csak olyan betűkkel vésték, kétségtelenül, mint a fönmaradtakat; ez alapon, ha eltaláljuk a reconstitúált építmény méreteit, kiszámíthatjuk a rómaiak veszteségeit. Szélességét, hosszúságát (t. i. az oltárét) pontosan ismerjük: 12·16 m. minden oldala, míg a fölíratos oldalak terjedelme attól függ, hogy hány réteg márványtönköt képzelünk egymás fölé. A két fönmaradt tönk magassága 1·62 m., a homlokzatra azonban, melyen a császár dedicatiója pompázott, az imperator fölírata részére még egy tönköt kell elhelyezni, s alája ismét egyet, különben az egyenként 16 nevet tartalmazó colum-nák megrontották volna az összhangot. És mert nincs okunk a tönköket különböző méretűeknek vélnünk, az oltár Cichorius szerint közel öt méter magas volt (4·86 m.), míg Tocileso hat méter magasra reconstitúálja, beleszámítva az oltár legfelső részén végignyúlt koszorút is, melyből megmentett egy részle-

tet a szerencsés véletlen. E szerint az emlék egy-egy oldal-lapja majdnem 60 m.² (59·0976 m.²), az egész pedig majdnem 240 m.² (236·3904 m.²). E méretekből leütendők mind a négy oldalon a koszorú, melynek 64 cm. az átmérője, tehát oldalanként 7·7824 m.², összesen pedig 31·1296 m.² területet foglal el; leütendő a homlokzatnak óriás méretű fölírata, a császári dedicatio, mely 27 m.² terjedelmű, elfoglalja tehát felét a frontnak, vagyis az elesettek neveinek bevésésére még mindig közel 200 m.² marad. Az egyes columnák szélessége 90 cm.; az egy-egy nevet tartalmazó sorok magassága 5·5 cm.; a homlokzaton tehát 50, a másik három oldalon 90 sor fér el columnánként, vagyis 48 hasábon összesen 3840; ebből ha 40-et leütünk a csapatok neveire, úgy 3800 volt az elesettek száma.

Óriás veszteség, ha tudjuk, hogy a római támadó seregek ritkán haladták meg a 30—40 ezret. De a halottakán kívül rengeteg sebesültnek is kellett lennie. Macedoniai Nagy Sándor csatáiban egy-egy halottra 6—7 sebesült jutott; a római sereg veszteségét tehát, ha elfogadjuk az arányt, a halottakán kívül még 23—26·000 harczképtelenre kell tennünk, az az nem kockáztatunk nagyot, ha mondjuk, hogy elpusztult a tábor legnagyobb része. Ily veszteségek pedig rég nem érték a sasokat. Varus csatája óta egyetlen ehez mérhető catastrophát se említenek a classicusok. Már e miatt se kereshetjük az ütközetet Traianus dák háborúinak a csatái közt.

A katonatiszt, kinek nevét a császári dedicatiót követő sor tartalmazta, csak összetett bizonyítékok alapján lehet megállapítanunk. A fölírat-töredék végső betűiből: PRA constatálhatjuk teljes biztossággal rangját: praefectus volt. A római táborban jelentékeny szerep jutott a legiók praefectus castrorum-ainak, de ezek csak a tábor parancsnokai, s az ütközetekben ritkán vevén részt, ritkán érte őket halálos veszedelem; tábori praefectus tehát alig volt az elesett. Az auxiliarius cohorsok és ala-k parancsnokai szintén praefectusok, de cohors vagy ala parancsnoknak se gondolhatjuk, mert ez esetben, ha ennyire kitüntetik, ő lett volna, talán nem az egyedüli, azonban a legmagasabb rangú elesett katonatiszt. 3800 halott közt pedig alighanem több tisztet ért catastropha. 1848/49-iki szabadsághar-

ezekben átlag 180 elesett honvéd közlegényre s altisztre jutott egy-egy tiszt. Emez arányt, ha a rómaiakra alkalmazzuk, felére kell reducálnunk, sokkal kevesebb lévén a tisztjük, — de még így is legalább száznak kellett elesnie. Így a praefectus a segédsapatok parancsnokai közé se tartozhatott.

Az elesettben tehát a császárság legmagasabb rangú katonáját kell keresnünk: a praefectus praetoriot, kit méltán megilletett a kitüntetés, hogy legelsőül említették a neve, annál inkább, mert a római hadvezetést a császárság két első évszázadában csak háromszor érte ily veszteség. Domitianus praefectus praetorioja, Cornelius Fuscus, a dák háborúban esett el; a másik kettő: Macrinus Vindex és Furius Victorinus a markoman háborúban. Ezeknek a catastrophája azonban már a második évszázad második felében történt, s a dák harezttértől nagyon is messze fekvő területen. Reájuk tehát nem vonatkozhatik a fölirat, még kevésbé Claudius Livianusra, ki Traianus idejében szolgált ilyen minőségben már az imperator dák háborúiban, mert túlélte császári urát.

Az elesett praefectus így alig lehetett más, mint Cornelius Fuscus.

Domitianus dák háborúiról azonban oly kevés adat maradt fenn, hogy Cornelius Fuscus veszedelmét alig rekonstruálhatjuk. (Király P. Dacia I. k. 71 kv. l.) Jordanes szerint (Get. 13., 77. és 78.) átkelt a Dunán, berontott Daciaába, de hogy hol kelt át az alsó Dunának Nándorfehérvártól a torkolatig nyúló hosszú vonalán, nem is sejthetjük. E szerint az ellenség területén semmisítették meg seregét egyetlen csatában, míg a Tacitus nyomán írt Orosius passusából (VII, 10, 4.) legalább két ütközetre kell következtetnünk, melyek közül az utolsóban elesett Cornelius Fuscus, a romaiak pedig oly rettentő veszteségeket szenvedtek, hogy a nagy történész jobb szerette volna elhallgatni, mint leírni az óriás számot. Ekkor került ellenség kezére a sas is, melyet Traianus szerzett vissza első háborújában.

Már Orosius nyomán is sejthetjük, hogy római területen történt a vész; Martialis következő epigrammja (89 vagy 90-ben kelt) (VI, 76.) pedig kétségtelenné teszi:

Ille sacri lateris custos Martisque togati,
Credita cui summi castra fuere ducis,

Hic situs est Fuscus. Licet hoc, Fortuna, fateri,
 Non timet hostiles iam lapis iste minas.
 Grande iugum domita Dacus cervice recepit
 Et famulum victrix possidet umbra nemus.

E költeményből, egészen helyesen, kezdettől fogva azt olvasták ki, hogy Fuscusnak a csatatéren emeltek emléket már 90 előtt, a Duna jobb partján, római területen. A balparton nem is tehettek volna, mert Rómának itt, Domitianus idejében egyetlen talpalatnyi földje se volt.

Ezekből tehát azt következtethetjük, hogy Fuscus daciai veresége után visszatért a Duna jobb partjára s itt érte őt a sors haragja. Eleste után sietett Domitianus Moesiába és a tartományban való tartózkodása idején emeltette a hős gárdaparancsnoknak és bajtársainak, árnyaik kiengesztelésére az óriás oltárt.

Ha összevetjük a classicusok adatait az oltár adataival, úgy a következőket állapíthatjuk meg:

1. Cornelius Fuscus praefectus praetorio Domitianus idejében a dákok ellen vívott háborúban esett el.

Az oltár fölíratán említett katonatiszt, miként sejthető, szintén praefectus praetorio volt s a dákokkal vívott ütközetben érte catastropha 79 után.

2. Cornelius Fuscust vesztett csatában érte a végső veszedelem; praetorianusok, legionariusok és auxiliiumokból álló seregének elpusztult nagy része, egyik sasa pedig ellenség kezére került.

Az oltáron említett praefectus is ütközetben esett el, melyben a most említett csapatoknak oly tömérdek katonája hullott el, hogy szerencsétlen csatájukat a Varus óta vesztettek közt legnagyobbak kell tartanunk.

3. A gárdaparancsnok a Duna közelében, római területen küzködött ellenségeivel.

Az ütközet emlékére oltárt emeltek, alig 20 km.-re a Dunától, Adamklissi az egykori municipium Tropaeum mellett.

4. Cornilius Fuscusnak, kétségtelenül Domitianus dedicált síremléket a harcztéren.

Az oltáron említett praefectusnak és elesett bajtársainak császár emeltetett síremléket a harcztéren; ez az imperator pedig

a hadjárat — bár hiányos — chronológiája szerint alig lehetett más, mint Domitianus.

A classicusok s régészeti emlékek adatai tehát teljesen összevágtnak, — össze pontról-pontra, nincsen egyetlen eltérés, ellenmondás se köztük, s e miatt nem tételezhetjük föl, hogy egymásután két gárda praefectus és két római hadsereg pusztuljon el a dákok ellen egymásután vívott két háborúban. Egy és ugyanazon hadjárat szomorú episodjával van tehát dolgunk; föltétlenül biztosnak tarthatjuk, hogy az oltár csakugyan Cornelius Fuscus és bajtársai emlékének szenteltetett, s ekkor egyben megállapíthatjuk azt is, hogy a nagy esatát római területen, Alsó-Moesiában vívták.

Megerősítik — úgylátszik — e föltevést egyéb adatok is. Az oltár töredékes fölrata szerint Cornelius Fuscus Pompei polgára volt, tehát coloniai, s Tacitus fönttartotta róla (hist. II. 86), hogy mint „dux coloniae suae“ Galbához esatlakozott a három császár véres esztendejében; hozzájárul ehez bizonyítékul még az a föliratilag megerősíthető tény, hogy a Corneliusok Pompei legtekintélyesebb családjai közé tartoztak a császárság első évszázában: C. Cornelius Macer 57/58-ban duumvir (C. J. L. X. p. 91); quatuorvirek ugyanott: A. Cornelius A. f. és Cn. Cornelius Cn. f. (C. J. L. X. 800); végül C. Cornelius Rufus (u. o. 864), kinek megtalálták pompás mellszobrát, nagy jóllétről tanuskodó házában. (Overbeck. Pompei 538; Mau. Pompei 349.)

Ha az oltár csakugyan Fuscus catastrophájára vonatkozik, úgy valószínű, hogy ezt is az elesettek közös sírjára állították, mint egykor Germanicus tette (Tac. ann. I. 62; Svet. Cat. 3.) midőn közös tumulust hányatott a Varus-csata áldozatainak földi részei fölé; — ezt a példát követte Traianus is Tapaenál.

Még az lehet kérdés tárgya, hogy melyik római császár emeltette az oltárt és Fuscus síremlékét: Domitianus-e vagy Traianus, ki hozzájuk csatolta harmadikul a tropaeumot? Traianust alig tarthatjuk ily bőkezűnek; uralma egészen más jellegű, új, Domitianus imperiumával homlokegyenest ellenkező irányzatokat követ; nem igen méltányolta tehát Fuscust se, — s így nem valószínű, hogy hűsz esztendő múlva 109-ben gondoljon, a különben vitéz katona megdicsőítésére, a mikor talán

Róma erősen fejlett bureaucrátiája se tudta volna már összeállítani kellő pontossággal, származásukkal egyetemben az esetek névsorát.

Fontos bizonyítéka az emlékek különböző időből való származásának az is, hogy különböző anyagból emeltettek; ezt észrevette már Furtwaengler is, és saját hypothesisé javára iparkodik kiaknázni a tényt, bár Benndorf meggyőzőleg bebizonyította, hogy az oltár és tropaeum anyaga egy és ugyanazon bányából származik, de különböző mélységből. Az oltárnak kagylós mészköve a felső, tizenöt méter vastag réteg, melyet lefelé, ötméternyi lész lerakodás választ el a tropaeum „márványhoz hasonlító kőzetétől“. Az tehát kétségtelen, hogy a diadalemlék anyagát csak azután használhatták föl, mikor elfogyasztották már a felső kagylós mészkövet s eltakarították útjokból a lőszet. Az oltár tehát idősebb, mint a tropaeum; azt tehát Domitianus, ezt pedig Traianus építtette. E szerint a homlokzat legalább háromsoros fölíratát következően kell kiegészítenünk:

Imperator Caesar Divi Vespasiani Filius, Domitianus Augustus, Germanicus, Pontifex Maximus Tribunicia Potestate. IX. Imp. XV. Censor Perpetuus Consul XIII. Pater Patriae.

De Martialis epigrammja aligha vonatkozik tömegsírra; így bátran föltételezhetjük, hogy Cornelius Fuscusnak külön emléket szentelt Domitianus.

A tropaeumtól alig száz méternyi távolságban csakugyan fennmaradt valamely kerek építménynek, három, concentricus körre oszló, hatalmas substructiója. A külsőt terméskő tönkökből építették; átmérője 10·3 m.; két, márványlapokkal bélelt kapuja, vagy jobban ajtaja, 70 cm. széles folyosóra nyílik; e folyosó a második kört fogja be. Központja az egész épületnek, a másodiktól 5 m. távolságban, márványtönkökből épült harmadik kör, melynek belsejében nagy mennyiségű, elszenesedett marhacsontot találtak. E hatalmas substructión egykor, kétségtelenül nagyméretű építmény nyugodott . . . Cornelius Fuscus sírboltja. Köralakja nem lehet föltűnő, — hiszen általánosán használták, s analogiáku csak a legismertebbeket említtem: ilyenek az Angyalvár, a moles Hadriani; Caecilia Metella

sírja, a casale rotondo stb. Az építménynek síremlék volta mellett bizonyítanak a belsejében talált áldozati csontok, melyek egyben azt is bizonyítják, hogy az emlék heroon is, melynél ünnepi, katonai fölvonulásokkal kapcsolatos, vallásos szertartásokat végeztek, véres áldozatokat mutattak be az istenek s az elesettek árnyainak tiszteletére, mint egykor Drusus cenotaphiumánál Germaniában, vagy Traianus tapaei oltáránál. Csak is így válnak teljesen érthetőkké Martialis epigrammjának következő szavai: „famulum . . . possidet umbra nemus.“

Ha az ismertetett substructio csakugyan Fuscus síremlékének alapja volt, úgy valószínűleg egy időben, együtt épült az oltárral, mert anyagjuk teljesen azonos, azonos az Adamklissi körül terülő római város régibb részeinek építő köveivel is, míg Traianus tropaeumának márványa mélyebb rétegekben fekvő, későbbben bányásztatott, s így későbbi eredetű az egész diadalemlék is. — És Traianus azzal, hogy épen ott építtette azt, hol egykor Róma oly nagy veszteségeket szenvedett, csak az ismert analógiákat vette például most is, Tapae-nál is; — az orangei diadalkapu, ha beválik Bertram föltevése — melyet Mariusnak a cimbereken és teutonokon vett győzelmei után építettek, szintén a rómaiak vesztett csatájának a színhelyén — Arausioban (Orange) emelkedik; Germanicus a cheruskok legyőzése után, szintén Varus catastrophiájának a területén állította föl tropaeumát „Marti Ultori et Augusto“ ajánlással.

De akad még egyéb kapcsolat is az emlék localis elhelyezése és Mars Ultor-nak való ajánlása közt. Augustus óta az ellenségtől visszaszerzett sasokat mindig a megtorló had-isten templomában helyezték el, s maga Augustus volt a legelső, ki a Carrhae-nál elveszett, de visszakért sasokat a Mars tiszteletére épült aediculába vitette. Adamklissinél is odavesztett a sas és Traianus most épen ott, hol egykor kiragadták a barbárok a legionariusok holttesteik közt az aquilifer kezéből, emeltette tropaeumát a megtorló istennek, hogy megboszúlta, helyreütötte a római fegyvereken esett csorbát. S építő mestere, Apollodoros, talán épen Augustus aediculájának a mintájára építtette a tropaeudiumot 109-ben, Daciának végleges pacificálása után.

Most talán megkoczkáztatható a nagy római sánczok keletkezésének idejére vonatkozó föltevés is. Domitianus hatalmas limest hányatott Germániában, s miként Schuchardt kimutatta, a dobudzsai berendezése teljesen összevág a germaniaival; valószínű tehát, hogy tőle származik az Al-Duna melléki is, tőle, kinek az oltárt s Cornelius Fuscus sírját kell tulajdonítanunk. És ha megállhat e hypothesis, úgy eddig nem igen méltányolt, vagy föl nem ismert jelentőséget kapnak Martialis szavai: „non timet hostiles iam lapis iste minas . . .“ a helyet tehát, a hol Fuscus emléke áll, nem fenyegeti többé veszedelem, és az emlék csakugyan alig néhány km. távolságra emelkedett a vallumtól, oly ponton, melyet azelőtt minden fönnakadás nélkül érthettek el a barbárok, míg most, Domitianus moesiái tartózkodása óta, megközelíthetetlen.

A fönnebbiek nyomán tehát megállapíthatjuk az emlékek s velük összefüggő események időrendjét.

Kr. u. 87/89-ben Cornelius Fuscus praefectus praetorio seregével s a melléje rendelt praetorianusokkal átkelt a Dunán; a dák király Oláhország területén megveri.

Visszavonúl a Duna jobb partjára, de a dákok követik és megverik, elejtik, seregét megsemmisítik, egy sasát elveszik a Dobrudzsában, a mai Adamklissi falu mellett.

87/89-ben Domitianus Moesiában időzik s a csatatéren megépítteti az oltárt és síremléket.

Fölhányatja a Dunától a tengerig nyúló limest, mely most második a három közt.

89–90 közt írta Martialis fönnebb idézett epigrammját.

101–102 és 105–106-ban Traianus meghódítja Daciát, visszaszerzi az elveszett sast és valószínűleg Mars Ultor római templomában helyezi el.

107–109 közt építi tropoeumát s megalapítja a municipium Tropaeumot.

A harmadik évszáz végével elpusztítják a góthok a várost, mint emlékeket.

315–317 közt restaurálja Constantinus a várost, a tropaeumot s fölhányatja a harmadik és utolsó limest.